

Heller Ágnes

A kultúrák együttélésének próbája

1
Egy sok port felvert írásában Samuel P. Huntington nemrég azt jósolta, hogy a XXI. század a kulturális háborúk és összecsapások kora lesz.¹ Ha Huntington „jóslata”, mint minden politikai jóslat, ideologikusan motivált is, semmiképpen nem zárható ki, hogy végül beváljon. Ami ma a szemünk előtt történik, arra enged következtetni, hogy az etnikai háborúk, a „fajok” közötti összecsapások, a vallásháborúk egyáltalán nem idegenek a modern társadalmi berendezkedéstől. Idegenek persze az univerzalizáló, homogenizáló klasszikus modernség szellemétől. De a klasszikus modernizmus szelleme már egy idő óta helyt adott a különbségen alapuló identitáspolitika szellemének, ezzel is igazolva, hogy a modern berendezkedés és a különbségbe való bezárkózás politikája könnyedén összeegyeztethető. Persze amennyiben a különbségre alapozott identitáspolitika valóban háborúk és polgárháborúk meg nem szakadó láncához vezetne, a modernitás minden valószínűség szerint nem állná ki ezt a teherpróbát. A modern berendezkedés túlélését még korántsem lehet magától értetődőnek tartani, ehhez ez a berendezkedés még túl rövid életű és túl labilis is. Azok, akik a modernitás túlélé-

sére adják voksukat, vagy mert nagyra értékelik adományait, vagy pedig mert félnek a felbomlás káoszától, mely újabb diktatúrákhoz és a nukleáris fegyverek esetleges bevetéséhez is vezethet, aggodalommal figyelik – ebből a szempontból is – mindazt, ami ma a világon történik. A mindig újra kirobbanó etnikai, vallási, „faji” konfliktusok akár egy állam keretét feszegetik, akár szomszédos államok, nemzetek vagy törzsek véres összetűzéseinek láncreakcióit váltják ki, előrevetítenek sok mindent abból, ami a XXI. században történni fog vagy legalábbis megtörténhet. Ahol (és amennyiben) azonban a lényegében vagy pedig látszólagosan inkompatibilis vallások vagy kultúrák konfliktusait legalább kezelni tudják addig a fokig, hogy kiküszöbölődjék a polgárháború és háború permanenciájának, állandóan kiújuló ciklusainak veszélye, ott és annyiban a modernitás egy kiegyensúlyozott modelljét próbálják ki. Ahol efféle konfliktuskezelő intézmények csődöt mondanak, és a kompromisszumképtelen erőszak szelleme diadalmaskodik, ott megerősödik aggodalmunk, hogy a XXI. században a különböző kultúrák közötti konfliktusok túl fognak lépni kezelhetőségük határain.

Nem az emberiség elpusztulásának apokaliptikus vízióját akarom itt újra felfesteni. Már csak azért sem, mert hiszen a népek, fajok, törzsek, inkompatibilis vallások és kultúrák háborúja a modernitást megelőző korokban minden régió és kor kitüntető vonása volt. De az az életforma, amely megfelelt a premodern állapotnak, hosszú távon megingathatja a modernitás amúgy is ingatag alapzatát. A régiek a maguk külön történeteiben éltek, nem volt közös történelmük. A modernek azonban (s ma ebben az értelemben minden nép és nemzet modern) közös történelemben élnek, melyet az abszolút történelmi jelen idő jellemez. A társadalmi berendezkedések folyamatosan kialakuló egyidejűségét hangsúlyozottabbá teszi az információátadás és általában a kommunikáció sebessége és egyetemessége. Ami a világ egy kis pontján történik, az ma mindenütt történik, mivel minden tér osztozik az abszolút jelen időben.

2

Nincs a világnak olyan pontja, melyben ne élnének együtt különböző kultúrák és életformák. Hogy ezek mennyire kompatibilisek és mennyire nem, az nem dönthető el az íróasztal mellett. A kompatibilitás ugyanis nem pusztán „objektív” kérdés. Sok vallás inkompatibilis más vallásokkal, ha abszolút igazsága elismerésére tart igényt. De ebből még nem okvetlenül következik, hogy e vallás hívei más vallások híveivel ellenséges viszonyban fognak állni. Kérdés például, vajon teljes identitásukat e vallás köré rendezik-e vagy sem, továbbá a metafizika síkján értelmezik-e ezt az azonosságot. A protestáns és katolikus vallások egy időben inkompatibiliseknek tűntek egymással – ez válásháborúkhöz vezetett. Ma, az ökumenikus egyházpolitikák korában, igen kevesek számára fontos a metafizikai síkon változatlanul meglévő inkompatibilitás. Közép-Európa legtöbb vidékén az egyazon területen lakó emberek időtlen idők óta több különböző nyelven be-

széltek, különböző szokásokat gyakoroltak, gyakran más vallásúak is voltak. De ezt a különbséget nem értelmezték inkompatibilitásnak. A Habsburg-monarchia különböző népeinek fiai és lányai például minden további nélkül összeházasodtak egymással. De ugyanazok a sajátosságok, melyek önmagukban nem inkompatibilisek, válhatnak inkompatibilisekké, ha például inkompatibilis igényeket rendelnek hozzájuk, mondjuk, ha két nép ugyanarra a területre tart abszolút igényt. Az inkompatibilis igények között többnyire az erőszak dönt. Ha nem férünk meg egy csárdában, akkor vagy két csárdát csinálunk belőle, vagy kidobjuk a gyengébbeket, vagy pedig befogjuk a szájukat. Az iszlám radikalizmus manapság például olyan mozgalom, mely minden más életformát inkompatibilisnek ítél.

Az inkompatibilitás tudata (mert ez mindig

FENIKS

1995.

IN BOSNIA

NOW

DEATH in sarajevo

tudat kérdése, vagy legalábbis azé is) nem okvetlenül torkollik a kirekesztés politikájába. Együtt járhat annak látszólagos ellentétével is, mint amilyen az asszimilációs kényszer. Asszimilációs kényszernek nem azt nevezem, hogy egy többségi csoport kultúrájának vonzereje révén a kisebbségi csoportokat magához szippantja, hanem azt, mikor az asszimiláció elismerésének feltételeihez tartozik, hogy a kisebb csoportok tagjai tagadják meg saját korábbi csoportazonosságukat, vagy idegenedjenek el attól. Ha például a zsidókra nehezedő asszimilációs kényszerről beszélünk a XIX. századi Németországban, nem arra gondolunk, hogy az addig jiddisül beszélő zsidóság megtanult németül, vagy elsajátította a német kultúrát, sőt, hogy ebbe a tradícióba alkotóan illeszkedett bele, hanem azt, hogy a zsidónak meg kellett tagadnia zsidóságát, zsidó kultúráját, lehetetlenné vált számára a kettős azonosság normálisként való vállalása. Mindig asszimilációs kényszerről beszélünk (vagy disszimilációs kényszerről, ha a kisebbség a hangadó), ha az embert két identitása

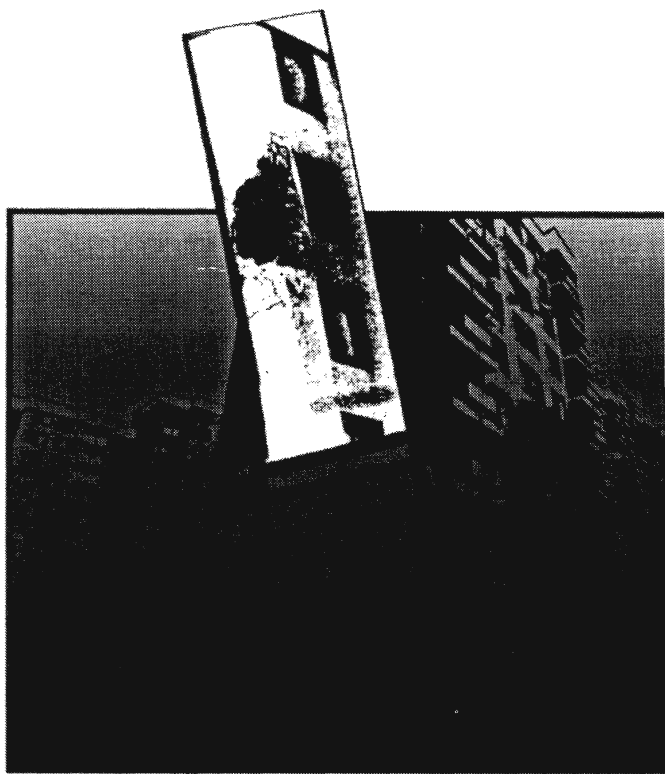
közötti választásra szólítják fel, mert a kettő – úgymond – inkompatibilis. Világos, hogy itt – ahogy a többi esetben is – az inkompatibilitást ideológiailag hozzák létre, mivelhogy az nem „objektív”, tehát nem független a közvéleménybe plántált felfogásmódtól. Ha kettős vagy hármas etnikai identitást normálisnak tekintünk, akkor kompatibilisek is.

Ez a kérdés manapság nem pusztán különböző etnikumok,

népek, nemzetek vagy vallások viszonyában merül fel. Az új világban, elsősorban Amerikában például a nemek közötti harc került előtérbe, legalábbis a radikális feminizmus (a biofeminizmus) identitáspolitikájában. Ezek szerint a nő csak nővel vállalhat identitást, mert csak egy másik nővel van „objektíve” identitása. Így például a férfiak gondolkodása és a nők gondolkodása teljesen más, mert a férfiak és nők különböző a tapasztalata. A férfiak és a nők magatartásformái inkompatibilisek egymással. A nőknek tehát harcolniuk kell a férfiak ellen, vagy csak saját nemükön belül szabad érintkezniük. Ez az eset azért érdekes, mert fényt vet minden más esetre – világossá teszi ugyanis az identitáspolitika önként vállalt apartheidjének következményeit. Ez a többi esetben nem az emberiség direkt öngyilkossága ugyan, de a csoportok közötti harc állandósításával kultúrák öngyilkossága. Persze a tökéletes apartheid ugyanakkor tökéletes képtelenség is. Ideológiájának azonban az a funkciója, hogy létrehozza az inkompatibilitás ideológiai tapasztalatát.

Úgy tűnik fel, mintha az önkéntes apartheid – hasonlóan a kirekesztés politikájához – az asszimiláció egyenes ellentéte volna. Hiszen az asszimiláció a kisebbségi csoportok tagjait kényszeríti bele egy – viszonylagos – univerzalitásba (például a német kultúrába), míg az apartheid politikája a saját csoportoddal való kizárólagos és abszolút identifikációba kényszeríti. Az utóbbi folyamatot eddig disszimilációnak neveztük. De az asszimiláció/disszimiláció viszonylagos fogalmak. Ha a különbséget képviselő identitáspolitika erős hatalmi bázissal rendelkezik, akkor asszimilációs kényszert gyakorol, amennyiben megköveteli, hogy szakítsunk egy korábbi – szélesebb vagy más jellegű – csoportidentitással.

Ellenünk vethetnék, hogy nincs szükség többszörös identitásra, hogy békésen érintkezzünk egymással. Hiszen ihatunk együtt kávé, és összedolgozhatunk a munkahelyünkön is, ha mindenkinek közülünk csak egyetlenegy identitása van – mondjuk, ha az egyik csak bosnyák, a másik csak szerb, a harmadik csak magyar, a negyedik csak zsidó. Ez kétségtelenül így van. Az, hogy valakinek több identitása is lehet, még nem zárja ki, hogy csak egy legyen. Azonban az identitáspolitika gyakorlata (az asszimilációs vagy disszimilációs kényszer) következtében az efféle természetes összejövetelek majdnemhogy illegálisakká válnak. A csoport szószólói, az etnokraták egyre rosszabb szemmel nézik a népek és vallások természetes keveredését – ragaszkodnak ahhoz, hogy az érintkezés, ha van ilyen egyáltalán, pusztán funkcionális legyen. Például taníthat valaki ugyanazon a tanszéken, mint a másik etnikum tagja, de sosem hívhatja meg a lakására, és még kevésbé lánya esküvőjére. Nemcsak totális állam létezik, de totális társadalom is. Az egyetlen identitás kényszere (mely egyúttal minden más hovatartozástól való disszimiláció kényszere is) a totális (vagy totalizáló) társadalom egyik alapvető jellemzője. Ezért totális társadalmi gyakorlat még szabad államokban is lehetséges.²

3

Az inkompatibilitás/kompatibilitás, továbbá az asszimiláció/disszimiláció, egyetlen identitás/több identitás vállalása mind olyan probléma, mely a többkultúráság minden zónájában és típusában megjelenik, s melyet mindenütt kezelni kell. Mégis meg kell különböztetnünk a további elemzés szempontjából három különböző típust, még akkor is, ha a világ néhány pontján mindhárom együtt van jelen.⁵ Hozzá kell azonban tennem, hogy vannak egészen sajátos, semmiféle típusba be nem sorolható esetek, mint például Izrael vagy Dél-Afrika.

A kultúrák – életformák – konfliktusainak három fő típusa általában bizonyos földrajzi/történelmi helyekhez rendelhető. Ezek: a.) Újvilág, b.) a régi világnak azon területei, melyeket korábban birodalmak fogtak össze, melyeket tehát a vezető nemzetállamok nem homogenizáltak (vagy csak részben asszimiláltak)

a többi kultúrát. Ilyen volt a Szovjetunió területe (Orosz Birodalom), a Balkán (Oszmán Birodalom), Közép-Kelet-Európa (Habsburg Birodalom). c.) Nyugat-Európa (és részben, bár nem ugyanolyan mértékben Délnyugat-Európa és Észak-Európa) hagyományos és hagyományt teremtő nemzetállamai. – A most következő felsorolásban érintett tipikus konfliktusok különbsége a mai állapotra vonatkozik.

1. Nézzük először az Újvilágot. A bennszülöttek kivételével minden kulturális (vallási, etni-

kai) csoport egyaránt bevándorló. A bevándorlók esetében nem az számít, milyen régen laknak azon a földön, amelyen laknak. A Bánátot akkor telepítették be magyarokkal, délszlávokkal és németekkel, amikor Észak-Amerikában már közel hárommillió bevándorló élt. De ők mégsem bevándorlók. A bevándorló azért bevándorló, mert annak tekinti magát (és mindenki mást saját világában). Az Újvilágban egyetlen csoportnak sincs kitüntetett érzelmi viszonya ahhoz a földhöz, amelyre megérkezett. Egy másik humuszból települt át, miközben az Óceánt keresztezte. És bármi legyen is a különbség azok között, akiknek ősei farmerként vagy kalandorként érkeztek, akiket az éhség, a szabadságvágy vagy a vállalkozókedv hajtott, vagy akiket fegyencként és rabszolgaként hajtottak Angliából vagy Afrikából – ez mindenkire vonatkozóan igaz. De nemcsak a szülőföld, a szülőhaza mítosza nem játszik szerepet a bevándorlók utódainak mítoszában, hanem az első foglалó, a honfoglaló mítosza sem. A franciák előbb léptek Ausztrália területére, mint az angolok – de kit érdekel ez ma? New York először holland kolónia volt – de erről ma csak a történelemkönyvekből értesülünk, ha egyáltalán.

Amerika, mint tudjuk, a különböző kultúrákat összeolvasztó nagy kohó volt, s hosszú ideig az „egység a különbségben” volt itt a fő jelző. Amit azonban ma az Egyesült Államokban és Kanadában multikulturalizmusnak neveznek, egy ezzel ellenkező irányzat, mely az egység felmondását, a különböző etnikus, faji és vallási csoportok, továbbá a nemek elkülönülését hirdeti, és gyakran a biopolitika (tehát a valóságos vagy konstruált közös biológiai vonások köré rendezett identitáspolitika) védelmezőjeként lép fel. A különbségek kizárólagos ápolásának politikája azzal fenyeget, hogy megszűnik a társadalom kohéziója. Ennek megnyilvánulási formája egyfajta nyílt vagy burkolt polgárháború, az erőszak állandósulása. Az úgynevezett politikai korrektség ideológiája a

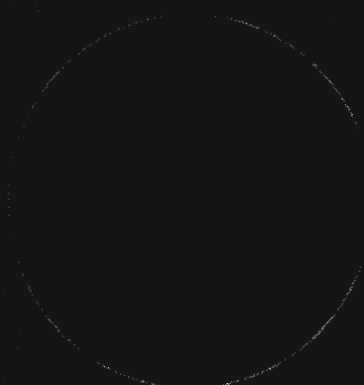
biológia köré rendeződő identitáspolitikának totalitáriánus színezetet ad. Mivel az identitás-politika gyakorlatilag kizárja a dialógust, mivel a felek nemcsak egymás mellé, de egymás ellen is beszélnek, a politikailag korrekt identitás nem ad módot a közvetítésre. A biológia köré rendeződő identitáspolitikát (biopolitikát) a tömegkommunikációs médiumok érdekelt-sége erősíti fel.

2. Kelet-Európában, a Balkánon, Közép-Európa egyes részein, mint mondtuk, a multikulturalizmus problémája a kulturális sokféleség természetes és évszázados hagyományára épül, de ugyanakkor annak az ellentéte. Bár a XX. évszázadban több zajos és kriminális kísérlet történt etnikailag homogén egységek létrehozására – mint például németek kitelepítése majdnem minden állam területéről,

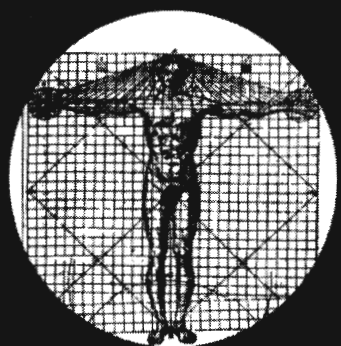
END OF THE WAR END OF THE END OF END

magyarok kitelepítése Szlovákiából – Közép-Európa etnikai térképe mégis kevert maradt. Mint köztudomású, itt lényegében nem az emberek vagy a népek vándoroltak, hanem az országhatárok. Az is köztudomású, hogy mivel a kommunista pártok elnyomták a szólásszabadságot, az etnikai konfliktusokról is hallgatni kellett. A hallgatás néha gyógyszer, a feledés kezdete. Ebben az esetben azonban nem ez történt. A ki nem beszélt, a meg nem formált gondolatok, a tudat alá szorított sérelmek végül is irracionális kitörésekben találtak utat maguknak. Leginkább a volt Jugoszlávia területén történt így, méghozzá két döntő okból. Egyrészt a sérelmek itt voltak a leginkább kölcsönös és kölcsönösen megbocsáthatatlanok (tömeggyilkosságok emlékeiről volt szó), másrészt itt fogadták el és hangoztatták leginkább azt a meggyőződést, hogy az etnikai konfliktusokat örökre megoldották – s ennyiben legalábbis az önrepresszió – a volt Szovjetunió kivételével – itt is volt a legnagyobb.

A véres összeütközéseket egyesek a többkultúrújúság helyzetének megszüntetésével akarják elkerülni – ez pedig a szecesszió (mert a multikulturális helyzet másik típusú „megoldása” ugyanis, az etnikai tisztogatás vagy kitelepítés nem megoldás, mivelhogy a probléma része, s a konfliktust egyre súlyosabbá teszi).

ECCE HOMO

A szecesszió azonban ritkán vezet eredményre, mint-hogy többnyire nem hoz létre egy-etnikumú államot. A kivétel Szlovénia. Szlovákia ön-állósodott, de egy jelentős magyar és ukrán kisebbséggel, Litvánia önállóvá vált, de a litvánok kisebbségben vannak saját államukban.

Közép-Kelet-Európa minden népnek érzelmi viszonya van a földhöz, ahhoz a területhez, melyen otthon van. De több mint

egyetlen nép vagy etnikus csoport kötődik érzelmileg ugyanahhoz a földdarabhoz, és több népet fűz ugyanahhoz a területhez a honfoglalás hagyománya, mondája, mítosza. Egyes kisebbségek szomszédosak egy országgal, melyben a többséget képezik. Kultúrájuk egy nagy része nemzetük egészéhez fűzi őket. A területi kötöttség és a nemzeti kötöttség együtt feszültségek forrása is lehet. Például amikor magyar értelmiségiek elhagyják a Vajdaságot vagy Erdélyt, hogy Magyarországra költöznek, az ott maradtok ezt növekvő keserőséggel regisztrálják, és gyakorta árulásnak tekintik. Ebben az esetben a kettős identitás ugyanazon etnikum belső hasadásából fakad – azonosulunk egy területtel, ottthonnal, a földdel egyrészt, a kultúrával, a kulturális centrummal másrészt.

Ha ennek a földrajzi/történelmi helynek közelmúlt történetére nézünk, többnyire csak a vereségeket számoljuk. És a vereségek nagyok.

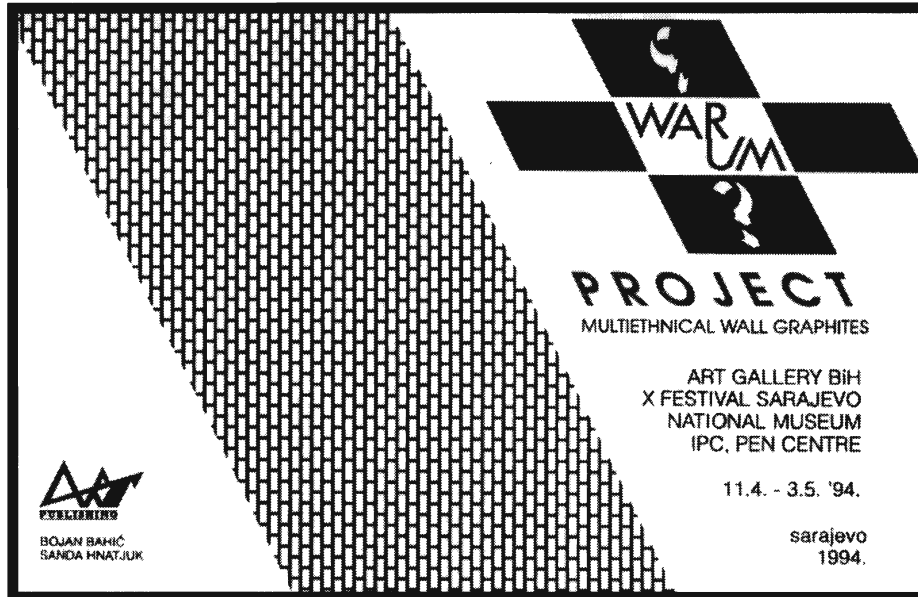
WARum?

A volt Jugoszlávia területén, ahol kulturális, etnikai és vallási különbségek egymást fel is erősítették, s ahol – mint láttuk – történelmi bűnök és azok radikális elfojtása különösen erős pszichológiai feszültségeket teremtett, az etnokráciák identitáspolitikája ezeket a feszültségeket használta ki. Semmi racionális ok nem magyarázza, miért ne lehetett volna Horvátország önállóságát éppen

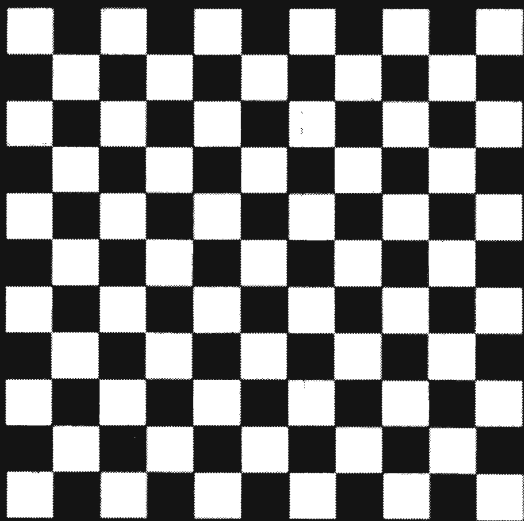
úgy elismerni, mint Szlovákiáét – az elszakadni akaró országrészek gazdasági helyzetének különbsége (Szlovákia gazdasági teher volt Csehországnak) még nem magyarázza meg a történeteket. A politikai történelemben nem is lehet teljes magyarázatot találni, mivelhogy az nem matematika, a véletlen tényezők túl erős szerepet játszanak az események alakulásában. A volt Jugoszláviában beindult egy láncreakció – nevezzük egy rossz spirálnak –, mely Európának ezt a szögletét a folyamatos háború és polgárháború állapotában tartja. Hogy milyen nehéz egy effajta rossz spirálból kikerülni, azt tudjuk Írország és Libanon példájából. Persze azt is tudjuk, hogy végül is ki lehet kerülni belőle. Az a kérdés, hogy létezik-e egy modell, melyhez a térség reményeit fűzheti.

Az ígéretet a szenvedő hordozza. Ebben az esetben maga Szarajevó. Mert a gyűlöletből fakadó kölcsönös megtorlások sorozatát, melyek

központjában mint azok szimbóluma, maga a tépett város, Szarajevó áll, éppen ez a tépett város került el. Ebben a városban nincs etnikai tisztogatás, itt nem uralkodott el a biopolitika, és nem kötelezik az embert az egyedüli és abszolút identitás vállalására sem. A gyűlölet közepette maga a gyűlölet tétje ellenáll az erőszak eszkalációjának. Ez a modell bizonyítja, hogy mód van a konfliktusok kezelésére, anélkül, hogy elnyomnák azokat. Nem kell egymást szeretnünk ahhoz, hogy együtt tudjunk élni.

REFU

REFU

3. Hadd térjek most rá a kultúrák együttélési kényszerének vagy lehetőségének harmadik scenáriójára. Emigránsok érkeznek egy relatíve homogén és hagyományos nemzeti kultúra területére – a vendégmunkások és a menekültek később bevándorlókká válnak, letelepednek, ahogy például az olaszok és a törökök, az arabok és a lengyelek telepedtek le Németországban. Ez a helyzet nem hasonlít az Újvilág scenáriójához; itt ugyanis létezik egy csoport – méghozzá a túlnyomó többség –, melynek hagyományos viszonya van a földhöz – ez az a nemzet, mely ezt a földet lakta. De nem hasonlít ez a scenárió az általunk másodikként elemzethez sem, mert az eredeti nemzethez nem tartozó minden más népcsoport bevándorlók-ból áll, akiket nem köt semmiféle érzelmi viszony ahhoz a földhöz, melyet új lakóhelyüknek választottak. Ugyanakkor ilyen esetben igen erős a központi (állami és társadalmi) asszimilációs nyomás; kevés a kilátás arra, hogy a különbségre alapozott identitáspolitikák nemzeti jelentőségre tegyenek szert, és főszerepet játsszanak az állam politikájában, mint ez az Újvilágban előfordulhat. Itt megismétlődhet az,

ami a XIX. században ugyanebben a régióban a zsidókkal történt. Kisebb, de erőszakos csoportok agresszivitása fenyegetheti a kisebbségek életét – s alkalomadtán ezek a kisebbségek elég jelentős befolyásra, még politikai befolyásra is szert tehetnek. Szisztematikus gyűlölet-hadjáratot nem lehet ma Európában a kisebbségek ellen folytatni. De hogy a jövő itt mit hoz, azt ma még nem tudhatjuk.

4

Röviden áttekintettük a különböző kultúrák jelenlegi együttélésének három típusát, azok főbb sajátosságait, s jeleztük a lehetséges főbb konfliktusok természetét mindhárom esetben. A konfliktusok nem izoláltak, az egyik húzhatja a másikat maga után. A kérdés sosem az, hogyan kerülhetők el mindezek a konfliktusok – mert valószínűleg mindig újfent felbukkannak –, hanem hogyan teremthetők meg a legjobb feltételek a konfliktusok békés kezelése számára.

Miután a különböző kultúrák együttélésének kérdéséről van szó, néhány szót kell ejtenünk magáról a kultúráról.

A különböző etnikai csoportok és vallások kultúrája eltérő a mindennapi élet szintjén, a szokások szintjén. Különböző ceremóniáik vannak, más ünnepeik, más dalaik, másként házasodnak és temetkeznek, más lehet a nyelvük vagy nyelvjárásuk is. A kultúrák különbsége egy vidéket színessé, érdekessé tesz vagy legalábbis tehet. Az, hogy az emberek a másik kultúrában elsősorban az érdekeset lássák, nem egykönnyen érhető el. Az emberek számára a csoportidentitás biztonságuk forrása. Ha kiderül, hogy bárhogy élünk, egyformán jól élhetünk, ha különbözőképpen is, akkor elveszthetjük bizonyosságunkat, s így a talajt a lábunk alól. Valahogy él az emberekben – legalábbis a mindennapi élet szintjén – az a meggyőződés, hogy az ő életformájuk magasabb rendű a többi csoport életformájánál – hogy náluk jobban főznek, szebbek a lányok, hogy ők mélyebben vallásosak, hogy dolgozabbak, bátrabbak, szexuálisan virulensebbek a többieknél. Ha egy multikulturális politika ennek ellentétét akarja elérni, nemcsak ellenállásra talál, de visszaütésre is számíthat – a teljes etnikai bezárkózás stratégiájára. Nem lehet egy népcsoportot arra kötelezni, hogy a másikat magával egyenértékűnek tartsa, még kevésbé, hogy szeresse – de arra igen, hogy sem szóban, sem tettben ne diszkriminálja a másik csoportot és annak tagjait.

Van azonban – a mindennapi kultúra mellett – a kultúrának két másik formája is. Mindkető egyetemes, méghozzá függetlenül attól, milyen nemzeti talajból sarjad. Az egyik a magas kultúra, a másik a tömegkultúra.

A tömegkultúrát nem szabad összetéveszteni a népi kultúrával. Ahol a népi kultúra igazán eleven, ott még nem következett be a tömegkultúra és a magas kultúra kettéhasadása. Ma a népi kultúra többnyire a skanzenbe, a múzeumba, a népdalok múzeumába (az isko-

–, s ezt a közös szöveget is sikerült úgy interpretálnunk, hogy egymás torkának eshessünk. De mód volt ennek ellenkezőjére is – a Bibliát lehetett legalább a megértése eszméjének szellemében közösen interpretálni. Az egyetemes magas kultúrát nem muszáj, de legalább lehet úgy interpretálni, hogy az interpretálók az interpretáció folyamatában kibeszéeljék konfliktusaikat ahelyett, hogy fegyverhez nyúlnának.

Közép-Kelet-Európában minden népnek van magas kultúrája is. Ha az iskolában a másik nép magas kultúráját is tanuljuk, akkor nem fogunk szükségképpen többet érteni a szomszédunk egyéniségéből, de többet fogunk érteni a szomszéd történetéből és bizonyos viselkedésformáinak háttéréből.

A legfontosabb szerepe a magas kultúrán keresztül történő érintkezésnek az Újvilágban lenne – s ott áll a helyzet a legrosszabbul. Az Újvilágban a demokrácia gyakorta szubsztanciális formát ölt – azaz a formális egyenlőségből kiindulva arra a következtetésre jutnak, hogy mindennek egyenlő értéke is van. Nincs mód többé különbséget tenni lokális és univerzális, lényegtelen és lényeges értékek között.⁴ Az elv éppen az, hogy mindennek (minden kultúrának) egyenlő értéket kell tulajdonítani. Így hoznak létre például Amerikában egyetemi tanszékeket a chikanók kultúrájáról – az apartheid szolgálatában.

Hadd térjek vissza röviden a kiindulópont-hoz. Huntington azt mondta, hogy a XXI. századot a kultúrák harca fogja jellemezni. Bár a világ minden szöglete osztozik az abszolút történelmi jelenben, a világ nem minden szögletében fogják megteremteni – vagy egyenlő eséllyel megteremteni – azokat az intézményformákat, melyek a különböző kulturális (etnikai, vallási, egyéb életformabeli) konfliktu-

sokat kezelhetőkké tudják tenni, azaz lehetővé teszik a mindig újra felmerülő konfliktusok egy időre történő elsimítását. A magas kultúra iránti elkötelezettség nem fogja a főszerepet e képesség kialakításában játszani, de fontos szerepet fog játszani. Amíg van egy közös nyelv, amit mindannyian ismerünk, melynek segítségével önmagunkat és a másikat – a másikkal együtt – értelmezhetjük, addig nem vesz el teljesen annak lehetősége, hogy – ha egyet nem értünk is – legalábbis megérteni igyekezzünk egymást. S ez elégséges is.

JEGYZETEK

1 Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations?* Foreign Affairs, Summer, 1995. 22–49. 2

Az identitáspolitikáról az utóbbi időben több értékes írás jelent meg Magyarországon. Ezek közül kiemelném Gombár Csaba tanulmányát a Politikatudományi Szemle 1994. számában és Bíró Gáspár e témáról nemrég megjelent könyvét. A biofeminizmus kritikája megtalálható Febér-Heller Biopolitics és John Fekete Moral Panic című könyveiben.

5 Így például Klymicka szerint Amerikában is megfigyelhető az a típus, mely előszörban Közép-Európát jellemzi (mint például Puerto Rico vagy Hawaii vonatkozásában). (1995) Michael Walzer *Multiculturalism and Individualism* című írásában (*Dissent*, Spring, 1985) az enyémbesz hasonlító tipológiát javasol.

4 Charles Taylor multikulturalizmusról írott tanulmányában a begeli kölesönös elismerés fogalmából indul ki. A kultúrákat mindig el kell ismerni, de ez nem annyit jelent, hogy minden kultúrának eleve egyenlő értéket kell tulajdonítani. L. Taylor: *The Politics of Recognition*. Amy Gutman (ed): *Multiculturalism and the „Politics of Recognition”*. Princeton University Press, 1992.

Az illusztrációkat a Szarajevói Békeközpont által kiadott képeslapokból válogattuk.